

Мирослав ЕГЕРИЋ

МОРАЛ И ПСИХОЛОГИЈА У РОМАНУ ОЧЕВИ И ОЦИ СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА

Наравно било је од почетака белодано да се у нас не жели створити правна држава, већ да је закон заправо којија большевичке праксе обрачуна са пољитичким суарницима, иривидни начин да се шерор над шућим убеђењем заодене у одговарајућу иравну форму.

ОЧЕВИ И ОЦИ, стр. 257.

Роман *Очеви и оци* Слободана Селенића улази у невелику породицу српских значајних романа јер се у њему види да његов творац зна да води дијалог са одиста фундаменталним проблемима епохе на уметнички уверљив начин. Како пише са разлогом један критичар, поштвалац Селенићевог дела, то је »фреска средине, слика менталних стања, пре свега. Политика и неизбежни усуд политике«.

У извесном смислу, ако и пристајемо да овај роман има елемената пољитичког романа, свакако бисмо били ближе истини ако га одредимо као породични роман. Роман *Очеви и оци* припада реду породичних романа јер је израз једне људске промашености и трагике живота у породици, суновраћеној у амбис историјско-политичких збивања. Стеван Медаковић, енглески ђак, доктор права, његова жена Елизабета Медаковић и њихов син, Михајло-Мајкл-Медаковић — носиоци су те смрктне породичне трагедије. Фатум је — историја, а њени мотори: пољитика, акција. Причу о породици Медаковић у роману приповеда Стеван Медаковић, али и његова супруга Елизабета у својим писмима пријатељици Јеврејки Рашели.

Стеван Медаковић прича, додуше, о свом животу, али и о животу Србије између два рата, за време рата — све до времена отварања Сремског фронта и погибије његовог сина Михајла на том фронту. Прича какву прича Стеван Медаковић је прича једног промашеног човека и промашеног живота, прича невиног ностојања и одмазде какву само живот крајње немилосно може да приреди људима. Прича је то коју прича домаћин — Европејац, либералне психолошке структуре, ако се тако може рећи, недовољно укорењен у свом тлу, са свим рефлексима драме и трагедије коју чини та неукорењеност.

Медаковић је растрзана, подвојена личност у извесном смислу. На једној страни жели да се испуни у оном духу и стилу који му налаже

енглеско васпитање, укус, образовање; на другој оријентални *јавашлук* тера — своје. Он је човек са докторском титулом, али нема дела, јер непрестано *одлаже* писање. Човек од ауторитета у струци, са истинском ерудицијом, он нема фактичке потврде тога ауторитета у свом позиву — јер су дошла нова времена која траже послушност, а психологија одлагања послова однела је *своје* у ранијем периоду. Учени доктор нема потврде ни у грађанском одређењу према видљивом историјско-политичком процесу. Мајсторски је овде, у његовом случају, насликана драма оних наших интелектуалаца у којима се тежња за благородним калемима и оријентално наслеђе у венама сусрећу тамо и тада где и када их они не очекују. »Левантинска безобзирност, радикалска лукавост и курцонска осиноност«, каже један критичар, као трајне одлике наше политике и политичара, такође су овде на сцени« и имају дубоког ушљива и на понашање Стевана Медаковића:

»Док сам веровао, медишира Медаковић, да нема бољеј народа од српској не штражећи доказа за што, док сам мој гурави народ шито свеишкуче, слабује, ишрује, недељује, одмара, бринући само за данас, док сам нерадиност Срба шумачио као иоследицу наше даровишности (ми смо иенијална раса, Немци морају да раде!) док сам мурдарлук видео као иословичну бистрину српској сељака, иримитивно и сирашно расишање људских живота као нашу херојску ирироду, а све леиенде и доиаћаје као неиомерени доказ српској иенија, док сам илакао као деише збои сече кнезоба и, не окусиши ииће, знао да је шљивовица најбоље од свих која на свету иостоје, ја сам ириидао, био, оно о чему у шим ириродним околностима нисам ни влаштан ни кадар судишии«.

Наравно, будући на студијама у Енглеској, Медаковић је касније *шај* уио померио *ка критици* онога што је раније било позлаћено, али је позлата остала на прстима критичара.

Очигледно, оштрина критичког духа под којом писац види неке од мотива мале радиности свог јунака, јесте истовремено, прилог осветљењу онога што је у »традицији« нанос оријенталног, што је зараза јавашлуком, радом од данас до сутра, а не разложно и плански. Међутим — и ту видимо праве пируете мајсторства — свест овог Селенићевог јунака садржи и неку врсту индивидуалне, антрополошке критике: *онај који је субјект критике истовремено је и њен објект*; нису Срби криви што Медаковић тако мало ради на својим правничким делима него он у њиховом, оштријем »јавашлуку« тражи оправдања и за властити нерад и веред. Он је дакле неостварени писац (замислињених) правних студија не само зато што је Србин већ и зато што је лично такав; српство му дође као интелектуални коментар властитог неуспеха. Његова жена, Елизабета, то јасно види и има пуно право Петар Цацић када, у анализи Елизабетиног угла виђења, тврди да њена »Европа и европејство у овом контексту нису синоним ни за друштвено уређење, ни за неку прирођену супериорност него за радне навике и професионалну одговорност, за поузданост образовања и одређеност васпитања, за рационално овладавање животом и одбацивање илузионизма епско-херојске или друге природе, за живот испуњен радном садашњошћу а не сновима о магловитој будућности или великој прошлости«.

Супротност том европејству у кући Медаковићевих јесте Нанка, васпитачица малог Стевана. Сви Нанкини обрасци су у домаћој тради-

цији; прецизније, извориште тих образаца је у епској народној поезији, у митско-фолклорном поимању људског понашања. Прости патријархални принципи («Не одати друга ни једнога», «Не бити кукавица» бити «жадар стићи и утећи и на страшном месту постојати») завет *српства као идеје водиле* у животу и у смрти, слушање у себи, стално, «гласа Обилића», живот у његовом моћном окриљу — то су Нанкина праосновна знања и упоришта! Сукоб између ње и Енглескиње, био је неминован: као сукоб обале и мора, реда и стихије, васпитања и слободе као необуздане силе.

Слободан Селенић је одиста извајао једну изврсну сјајну женску фигуру; патријархална хероина чији фанатизам не једном прелази у комично, али се баш на рубовима тих прелаза чувају одсјаји неке чак свете, пригушене озбиљности и дубине схватања. Тај, да кажемо сликом, «женски Срђа Злопоглеђа» не може да смисли, још мање да свари, оно што доживљује као мекушно, енглеско у кући свог господара Медаковића: ако је то расквашено, млитаво постојање врхунац европске културе — боље да га није! Бити човек за ову покретљиву каријатиду, значи имати ивиде, слушати из властите дубине глас српског мноштва, које је много *шрпело, издржавало*, које је гледало са коља како му турски пси на Калемегдану глођу ноге. Та плишана атмосфера салона, чајева, енглеских obroка и разговора код Медаковића делује, у тој визури, као нека врста живог цинизма. Зато, док они пију чај, она пије ракију; док се они деликатно извињавају за сваки општрији поглед она «уништава» бели лук и понавља у себи песме о хајдуцима и ускоцима, желећи да и од малог Михајла створи нешто друго, Српче, које «има да личи на нешто!» Једноставније речено, Нанка је овде живи контраст ономе што је патријархална Србија увек сматрала однорађеним, мекушним и трулим у западњачким манирима и живом деловању. (Наравно, простор нам не дозвољава да овде развијемо све нијансе тог изврсног контрастирања, али — реч је о одиста сложеном делу — критика ће то учинити сигурно у студијама које ће доћи). Наглашавамо овде те моменте у роману само зато да покажемо како романсијер мајсторском инвенцијом развија додир једне динарске, епске природе и европејства на нашем простору.

У једном виду — нагласили смо већ — овај роман је драма једне породице, драма распада, слома породице у чији унутрашњи живот проваљује историјски и политички процес. Породица доктора Стевана Медаковића у овом роману распада се, не само зато што нико од њених протагониста није довољно укоревен — мада и у тој димензији можемо тражити узроке њене пропасти — него зато што је човек, па и породица, у историјском процесу који *пренајпреже људско време — губијеник*, «једна сламка међу вихорове». Све човеково због тога бива развејано, поништено. Човек снује, историја (бог) одлучује.

2.

Слободан Селенић, можемо слободно рећи, на том степену исписује странице веома жустре, блиставо јасне, антрополошке и психолошке анализе односа *човек-историја, човек-шира људска скупина којом је окружен*. Знатним својим усмерењима, атмосфером, овај роман је осветљавае наших менталних тамнина, неразвијености, на зато и критика оних образаца у савременом друштву који од породице као темељне људске заједнице стварају темељну људску трагедију. Романсијер одлично види,

и изврсно фиксира то што види, стављајући до знања у чему је наша средина *испод* оне црте коју европски хоризонт подразумева кад се говори о нашој потреби да будемо у том хоризонту. Он одлично опажа и зна да се позната словенска доброта уме јавити и као несмотрена насртљивост, као неодмерено уверење да је угао под којим *ми* видимо ту доброту *једини* и једино исправан угао. Он изврсно уочава стару пашу, али непревладану, бољку: много заноса а мало рада по плану, много (динарских) обећања и узвишености у замислима а мало методичне истрајности, много јуначења и надгорњавања а мало постепеног и сигурног кретања ка делу и ка богатству које се делом осваја. Отуда његов роман делује и горко и отрешњавајуће. Нарочито кад је реч о виђењу морала и психологије нашег света.

Погледајмо, на пример, сцену која одсликава победнички морал комунистичких првака, моћника, на слави код Јаше Продановића, тадашњег министра у Титовој влади:

»*Хтео сам зајлакајти, јада се др Стеван Медаковић, на слави код старој Јаше Продановића коју имамим као бахајти бал победника и комедију моја и нашеј грађанства. Треба знати Јашу како сам ја знао да би се све са тој авејној свејној Арханџела разумело и да би се мој велики ситид и ојађеност објаснили. Продановић је био одличан професор књижевности који се целој века бабио политиком, самоуверено и ситрасно. Најуре се борио против краља Милана и Александра. Пркосом политичком окому се на извршиоце Ајисовој убиства и шако постојаде републиканца: да освети Ајиса и казни незахвалне Карађорђевиће који без црнорукаца никад не би добили престо у Србији. Из младости је сачубао социјалистичке склоности а радикал је постојао у време кад је то било најлејше за све најпредне људе, сем за једној Ценића, наша Gracchusa Babeufa. Пејтра Карађорђевића је признао за краља под условом да слуша Скујштину. »Био је краљевски, али никад краљев министар«. У србијанском политичком ршуму о којем сведочих у једном делу Јашина живојта, био је рејтка, свејла шачка. Неко ја је једном назвао »политичким кичошем«, присећајући се Јашине омљене лозинке, зведзе водиље кроз зајушшени, шамни вилајетј нашеј политичкој живојта: »Боље је самоћовати нејо срамшовајтик. И самоћовао је Продановић кад јод је било срамно бити у вејини. После бањичкој зајочења, окујацију је у ћушћи провео, сина и унука у борби изгубио, и поштен живојт сиромашки завршио без сојшвеној крова над љабом, у изнајмљеном сјану у Професорској колонији«.*

Тај и такав, дакле, Јаша Продановић је у другој половини новембра имао необичне госте на слави. »Добро расположени, власни, ушли су у просторију Ранковић, Вилас, Нешкович, Миленчије Појовић — којих се сећим, и још двојица тројица које сам поборабио, зајто ишто су били мање важни или ишто их нисам ни онда поименце знао. Комунисти на крсној слави! Чудо невиђено! Кандило испод свечебе иконе, комунистички прваци и славски колач на сјочићу у уљу — све то једним поледом обухватим! Одмах сам, наравно, закључио да њихов долазак не може значити промену комунистичкој сјава према црквеним обредима и српским обичајима, ниши изузимање старој Продановића од забране важећих за све друје. Међушим, иледајући их како се служе слашким и како јуних усцију жовијално узвикују »Срећна слава чика Јашок« (званично партизанско име старој Продановића), одједном сам разумео да се ипак ради, макар на известан начин, о радосни кршења забране, радосни уштолико већој уколико је забрана сјрожа! Видим на њиховим веселим и забављеним лицима да

уживају што су краљевски неподложни осуди, фараовски власни да крше прописе које сами прописују за све друге, као она три средњовековна витеза у Лимузену, која су доказивала своју сувереност тако што је један наредио да се комад земље засеје новцем, други скупоченим свећма ложио ватру у кујни, а трећи, такође разметања ради, све своје расне коње живе испекао. »Може нам се«, говоре њихова победничка лица, »толико смо уздигнути да смо изнад сваке осуде, други не смеју, али ми без опасности можемо и на слави бити, на ипак не изгубити ништа од своје комунистичке светости«.

Наравно, излишно је додати да »комунистичке прваке« тако види доктор Медаковић, припадник »поражене« грађанске класе. Али то што их он тако види не одузима овом виђењу једну врсту сензорне, сензитивне скоро, осетљивости и уверљивости. У тој опуштености »партизанских егалитариста« на слави једног министра, који репрезентује грађанство, боље се види макијавелизам тих партијских великаша него у каквој социолошкој или психолошкој студији.

Пре свега, њихова тобожња добродушност према старом министру нема извор у доброту или стварном поштовању млађих према старијем, проверено угледном политичару; њихова је добродушност глумљена. Иза ње крије се макијавелистичка матрица која има један једини задатак: *уклонити свако озбиљно ишћање о правичности, истинитости, вредности нових институција и обичаја*. Стари Јаша Продановић зато не може доћи до речи од њихове бучне галаме и одобравања у властитој кући; »чика Јаша« је човек који је комунистима у тој етапи *освајања власти* потребан и према томе се равнају, сви. Према томе, његови нешкодљиви »хирови« кориснији су Партији него безлична послушност оних који немају његов углед... Шта мари што ће он рећи једном Благоју Непковићу, у љутњи да је он »Пашић без браде«, шта смета што ће »опаком Ђиласу«, но Медаковићевим речима, рећи: »Господине Ђилас, ви сте даровит млад човек, али се ништа не разумете у политику«, шта мари што ће у Скупштини, »протестовати против хајдучке процедуре, или мафијанских метода, љутито узвикујући, да је сад ово сад оно — противно демократским начелима, законима које су сами изгласали — шта све то мари ако је, *баш такав*, Јаша Продановић кориснији комунистима него они који одлазе на конференције, понављајући директиве комунистичког Централног комитета!

Тај део романа је прави мали драгуљ; анализа једног победнички охолог менталитета власти, али истовремено и поданичке психологије оног дела грађанске класе који је сматрао да је у ћутању сигурност, или био у наивном уверењу да су то само прелазне невоље једне свежје, младе власти, лишене искуства и доброг, неопходног образовања. *Сакације*, људи грађанске класе који су помогли комунисте да се домогну дефинитивне власти, да се обрачунају са нејаком опозицијом, у крајњој анализи, такође су веома одговорне за оно што их је снашло после тог дефинитивног освајања власти од стране »лукавих Визигота«, како их једном у гневу назива доктор Медаковић.

Дакле, »људи нарочитиој кова« и њихов морал указују нам се, у светлу ове романсијерске анализе, као безобзирност наступа, става и стила, чак и онда када се та безобзирност скрива у обланде демократске бономије, дружења са онима чији свет ти људи јавно жестоко и доследно негирају као свет који »силази са историјске позорнице«. Селенић је у оваквим сценама показао проницљивост за оно што *таква*

врсна политичке открива тек у резултату, у ефекту који вешто, поуздано, доводи узрок до последице. Наиме, битно је не то да ли су комунистички прваци на слави код православног министра, и што му честитају, већ то, да народски кажемо, да се »најслађе смеје ко се последњи смеје«. *Њихово свечарење је, дакле, било у политичкој функцији: слави се свећи Архангел, али избеђује Јосип Броз Тито!* Критичка луцидност, наравно, овде захвата прави корен ствари; битно је, за комунистичке прваке — начело ефикасности, а не којим се њушем оно остварује.

Морал, према томе, какав нам се открива из таквог односа према људском свету, јесте »морал« моћи, победништво по сваку цену, у којем је испарила обзирност, оплемењена пажња, разумевање Другог. Испуњени властитим осећањем снаге, ови људи окупљени код угледног грађанског првака на слави немају ни потребе да глуме обзирност, пажњу, разумевање другог. Они знају заправо ко је истински *јосифар ситуације*. Чика Јаша, Јаша Продановић, само је један од »сакација« оних који су пристали да помогну при утврђивању новог, партизанског поретка. Слободан Селенић је овде међу првима, ако не први српски романсијер, који испитује тај крајње занимљив однос, победника према онима којима је подарена, поклоњена слобода... однос који није далеко од онога који победници испољавају према побеђенима, али се никако не може са њим изједначити.

Наиме, победницима је несумњиво стало да њихова победа буде примљена као аутентична, то ће рећи као она коју је народ желео и са којом се он поистовећује. Начин, међутим, на који је она успостављена у миру, на који се стварно испољава, као чин или серија чинова, као морал и понашање, далеко је од аутентичности. Бахатост, осиноност из навике, презир свих и свакога који не припадају посвећеном кругу, надмоћ у свему што се тиче права на простирање и исказивање, само су неке од прта које откривају лице тог *новог, преишећег* живота. Победничка волонтарност се, наравно, неће увек исказати као бахатост, као насиље, као непоштовање Другог, али ће увек лебдети као могућа стварност *иза* тренутних речи или чинова. Милом или силом, као да говори један други, невидљиви глас у њиховом видљивом изразу и кад је привидно пристојан, љубазан, бићете превезени на обале са којих вам неће бити повратка! То је немилосни закон историје коју ми обзнањујемо и у име којег смо се борили; Ваше опирање може бити краће или дуже, успешно или безуспешно, али ми му видимо неизбежан крај! Та техника продорног, а покретљивог макијавелизма, што као *жива вода* руши препреке, дата је у овом роману Слободана Селенића уверљиво баш због одсуства карикатуре, због одсуства претераности.

Наравно, Селенић дискретно ставља до знања да и друга страна у овом односу сноси део »кривице« за његову природу.

Наиме, надмоћ се увек храни страхом, насиље покорношћу, или, још горе, понизношћу. Стеван Медаковић који се буни против победничке охолости, чини то у *себи*, то ће рећи да не даје спољашњег гласа! Његов пораз је пораз грађанске класе.